

O PANORAMĂ A ISTORIEI FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

Academician **Mihai CIMPOI**

E-mail: acad.cimpoi@gmail.com

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

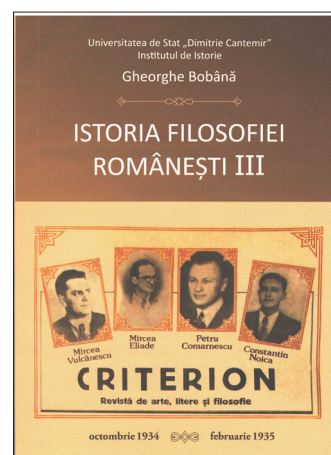
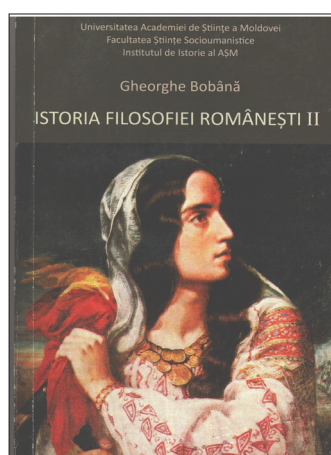
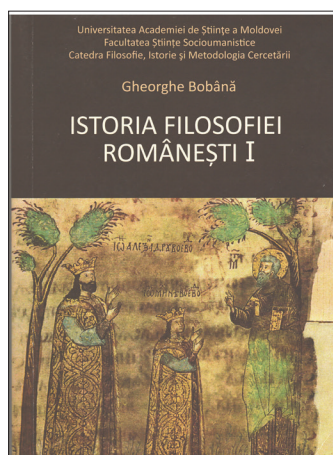
Cele trei volume de prelegeri de istorie a filosofiei românești ale profesorului Gheorghe Bobână [1] – lucrare doctă, structurată metodic pe perioade evolutive și personalități și având ca prim obiectiv o cuprindere panoramică a întregului tablou al gândirii filosofice de la noi începând cu faza aurorală a secolelor al XV-lea și al XVI-lea și terminând cu etapa de azi, denumită a „noii spiritualități” –, ne prilejuiește și o rediscuție a problemei: când apare momentul istoric generic, când începem să privim *filosofic* lumea, universul, istoria.

Problema, dramatizată mai cu seama azi într-un ceas istoric al relativizării valorilor de demitizanții și de demolatorii de certitudini (pentru care cultura noastră se ține pe „iluzii”), e dacă avem ca atare o filosofie *românească*, dacă există la noi filosofi, filosofi-filosofi în toată legea și filosofi cu sistem și – culmea interogării sceptice și autodisprețuitoare, dacă am contribuit cu ceva la dezvoltarea științei filosofice europene și universale. Bineînțeles că un argument al acestor sceptici sau chiar detractori stimulați de reactualizarea unor complexe de inferioritate și de spiritul revizionist și autodisprețuitor este recrutarea și considerarea, drept filosofi, a unor personalități din alte domenii – din cel al culturii, literaturii, al ortodoxiei, istoriografiei.

Constantin Noica leagă nașterea adevăratei filosofii românești de trecerea de la spiritualitatea anonimă, ce a adus pe linia romantismului revelația unei bogății de care suntem mândri, la procesul de creație cultă, de creație voluntară: „În momentul totuși în care producem pe cel mai personal dintre creatorii noștri de azi, pe Lucian Blaga, un adevărat filosof în înțelesul occidental al cuvântului, creator de sistem de valori filosofice proprii, ne aducem aminte de satul românesc” [2, p. 28]. Până a ajunge la această afirmație, Noica s-a mai referit la Neagoe Basarab, prima conștiință filosofică românească din secolul al XVI-lea și la Dimitrie Cantemir, europeanul, care iese din categoriile „care nu erau cele românești de până atunci”.

Tot Noica stabilește că filosofia pornește de la lege, de la universalul din ceva, din „ce e mai adânc în el decât el însuși”: „Filosofia pleacă întotdeauna de aci. Ori de câte ori vezi că e în lucruri ceva mai adânc decât ele – și ceva *inepuizabil* adânc, un abstract formulabil, ca în știință – dai de căutarea filosofică. Până și clase, relații de producție nu sunt universaluri concrete. Cu atât mai mult culturile, *Geist*-ul lui Hegel, ființa – ideea” [3, p. 113].

Filosofia impune primatul rațiunii asupra judecăților, fapt evident în *Reguli pentru îndrumarea spiritu-*

Gheorghe BOBÂNĂ. *Istoria filosofiei românești*,
vol. I, Chișinău: Tipografia „Biotehdesign”, 2017, 218 p.; vol. II, Chișinău: Tipografia „Biotehdesign”, 2018, 302 p.;
vol. III, Chișinău: Tipografia „Biotehdesign”, 2019, 258 p.

lui a lui Descartes: „Anterioară judecăților, rațiunea dă reguli necesare și universale și nu-și extrage principiile din obiectele a căror gândire sau cunoaștere o permite: ea este deci apriori. Fără rațiune, nimic nu poate fi gândit în mod legitim” [3, p. 627]. Legislația ei se întinde și asupra domeniului moral, furnizând singurele reguli universale și susceptibile de a fundamenta, cum se întâmplă în cazul lui Malebranche sau Kant. „Dacă e cu puțință să criticăm rațiunea, această sarcină nu poate fi efectuată decât de rațiunea însăși” (*ibidem*).

Singurul, unicul gând ce constituie aportul propriu al filosofiei este gândul – primordial în simplitatea lui – precum îi zice Hegel – că „rațiunea stăpânește lumea”: „În filozofie, prin cunoașterea speculativă se dovedește că rațiunea – ne putem opri la această expresie fără a dezbate mai de aproape relația și modul său de raportare cu Dumnezeu –, își este sieși *substanța și puterea infinită*, ori este sieși *materia infinită* pentru întreaga existență naturală și spirituală, cât și *forma infinită*, prin urmare *dynamis*-ul acestui conținut al ei” [4, p. 13].

Rațiunea își găsește în sine izvorul și își este propriul material pe care-l prelucrează, este sieși propria presuposiție și scopul absolut, tot astfel este adevărul și generarea din lăuntru fenomenului a acestora. În mersul istoriei universale este prezentă rațiunea, lumea intelectului și a voinței, conștiința de sine nu e rodul noii întâmplări, „ci ea trebuie să se dezvăluie, până la urmă, în lumina ideii care ia act de sine” [4, p. 13].

Nicolae Milescu Spătarul valorifică, după cum arată autorul, rațiunea „care duce la o nouă viziune asupra omului rațional” prin traducerea Vechiului Testament, la Constantinopol, între anii 1661–1664, care conține un text apocrif condamnat de biserică – tratatul *Despre rațiunea dominantă*, atribuit de cărturarul nostru lui Iosif Flavius, dar aparținând, de fapt, unui filosof anonim din Alexandria. Tratatul este numit în limba română *Pentru singurul țiitorul gând*, Gheorghe Bobână citând din el spre exemplificare: „Gândul iaste dară minte cu drept cuvânt...”; „Înțelepciunea iaste cunoaștere a dumnezeieștilor și omeneștilor lucruri ș-ale acestora pricini” și concluzionând: „Este un prim pas către ridicarea rațiunii la rangul ce fusese rezervat până atunci credinței și aceasta reprezintă o idee nouă, umanistă și laică în cultura și gândirea filosofică românească din secolul al XVII-lea” [1, I, p. 106].

La disputa dintre Rațiune și Suflet se referă Dimitrie Cantemir în *Divan...* (pe plan etic) și în *Venatio scientiorum* (în plan strict gnoseologic). Disociind părerile cantemiriene expuse în *Sacrosanctae scientiae indepingeribilis imago* (*Imaginea de nedescris a științei sacre*), exegetul constată că rațiunea este respinsă ca un izvor de eroare și păcat, opinându-i-se „intelectul ca facultate a intuiției noastre; tot astfel inaccesibil

apare definiția aristotelică a omului ca animal rațional, esențială fiind căutarea modalităților de desăvârșire de sine, de fortificare etică în temeiul preceptelor religioase. În *Compendiolum universae logices institutionis* (*Mic compendiu asupra întregii învățături a logicii*, 1700–1705), se revine asupra însemnătății științifice omenești, în special a logicii, ea fiind înțeleasă nu ca „o născocire a diavolului”, ci „ca o comoară a disciplinelor minții”, ca o „cheie a porților celor mai ferecate ale filosofiei”, ca „o lumină naturală” prin care omul ajunge la adevărata înțelepciune [1, I, p. 127].

În chiar prima etapă, care premerge manifestărilor umaniste de tip occidental din Țările Romane (sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea) se relevă dimensiunile contribuției românești și specificul acesteia la mișcarea culturală umanistă și renescentistă europeană. Dovezile le pun la îndemână „receptarea culturii antice prin intermediul celei bizantino-slave, apariția și dezvoltarea istoriografiei, preocupările filologice, receptarea unor cunoștințe enciclopedice, a unui inventar de locuri comune și de modele retorice” [1, I, p. 6].

Se conturează, consideră Gheorghe Bobână, un tablou sinoptic al „epocii umanismului românesc”, cuprinsă între 1550–1700. Între anii 1640–1691 (luând ca repere anul în care Matei Basarab tipărea *Pravila de la Govora*, primul text tipărit în limba română în Țara Românească și anul morții lui Miron Costin) mișcarea umanistă e în crescendo, fortificând deopotrivă conștiința identității naționale și conștiința critica a culturii românești. Este epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, când se întemeiază istoriografia și literatura română veche.

Urmărind evoluția ideilor filosofice și a tendințelor umaniste în literatura și cronografia secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, câteva capitole și subcapitole sunt consacrate prezentării unor cărturari sub formă de portrete bazate pe schițe caracterologice biografiste și pe fișe analitice: Varlaam, Grigore Ureche, Udriște Năsturel, Dosoftei, Miron Costin, Nicolae Spătaru Milescu, Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Un amplu capitol, de natură monografică, se rezervă lui Dimitrie Cantemir, în care se caracterizează la modul general viața și activitatea, apoi scrierile filosofice influențate inițial de Jean Baptiste van Helmont, dar cu o depășire a iraționalismului religios, concepția despre om, fundamentată pe morala creștină („cea mai de-a firea și cea mai evghenicească”, cea mai nobilă dintre toate ființele), neoaristotelismul (separarea filosofiei de teologie, independența rațiunii de credință, importanța experimentului senzorial – obținerea de noi cunoștințe), binele comun și idealul politic, originea romană, cultul istoriei, reprezentările arhetipale.

Iluminismul din gândirea românească a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, reprezentat în principal de Școala Ardeleană, promovează ideea emancipării („luminării”) omului prin cultură și prin cunoaștere, credința în progresul social, încrederea în puterea de a stăpâni natura și în normele raționale. Mișcarea iluministă este considerată ca „o mișcare intelectuală și culturală a tranziției spre modernitate” [1, I, p. 159], ea apărând cu o deosebită efervescentă spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în Moldova, și în Țara Românească. Exponenții ei sunt de asemenea prezentați în fișa caracterologică și analitică (Ion Inocențiu Micu-Klein, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai Deleanu).

Perioada ce cuprinde secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea stă sub semnul unei deschideri considerabile spre *modernizare*, stimulate și promovate de noile idei privind guvernarea democratică, de „proiectele de constituții” și de mișcările revoluționare de la 1821 și 1848, de regulamentele organice. Primii dascăli iluminiști, consemnați ca atare în *Istorie...*, sunt Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, Gheorghe Asachi, Alexandru Sturza, Alexandru Hăjdeu.

Este analizată detaliat mai apoi gândirea pașoptiștilor (August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu, Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu), apărând ca doctrinari înverșunați ai raționalismului, kantianismului, organicismului, enciclopedismului, „culturii eroice” de umplere a golurilor, „echilibrului antitezelor”, spiritualismului îmbinat cu raționalismul, jocului factorilor subiectivi și obiectivi, monismului, sistematismului, romantismului istoric.

Un nou climat european (industrial, economic, științific), apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, determină strategiile globale ale modernizării și europenizării (junimismului), reactualizarea modelului Cantemir și Ion Heliade Rădulescu („cultura eroică”, setea de monumental, de grandios, de impunere a demnității umane și mesianismului), „cultura critică”, impusă prin „direcția nouă” a lui Maiorescu, organicismul (îmbrățișat și de Eminescu: societatea ca un organism natural), autonomia și unitatea formelor culturii. Titu Maiorescu apare în ipostaza, acceptată, de „primul estetician român modern și primul critic literar modern” [1, II, p. 154], care impune formula formelor fără fond.

Filosofi exponențiali ai perioadei de modernizare radicală sunt Vasile Conta, „care înalță preocupările spontane ale cercetătorilor naturaliști la rangul de examinare sistematică a problemelor filosofiei și care, totodată, dezvoltă o filosofie purtând pecetea origina-

lității”. E un gânditor european, cu un sistem filosofic care a conjugat simbiotic metafizica, etica, estetica, filosofia politica, materialismul naturalist evoluționist și determinist. Capitolul despre Vasile Gonta este unul dintre cele mai dense, axându-se pe o prezentare amplă a tuturor componentelor sistemului său filosofic: „forme evoluțive”, infinitatea și structuralitatea lumii materiale, „teoria întipăririlor” (treccerea de la senzorial la rațional în cunoaștere), experiența internă și externă, „ipotezele verificabile prin experiență”, relativitatea adevărului, unitatea piramidală a cunoștințelor, evoluționismul (concepția asupra materiei și structuralității...).

O revelație, am spune, este capitolul despre Mihai Eminescu, prezentat ca *filosof* în deplinul înțeles al cuvântului fără rezerve (cum se întâmplă chiar în exegezele consacrate). Călinescu spune decis, de exemplu: „numirea de filosof, întemeiată numai pe structura contemplativă a poeziilor lui, va fi excesivă” [5, p. 2].

Manifestând un interes deosebit pentru filosofie, văzând în ea o știință care cercetează proprietățile și relațiile cele mai generale ale obiectelor și fenomenelor, influențat de Hegel (în conceperea dialecticii), de Kant (în interpretarea cunoașterii) și de Shopenhauer (în ce privește istoria, răul în lume, visul), el unifică poezia cu filosofia, ca toți romanticii germani, și înțelege reintegrarea în divinitate (asemenea lui Fichte) ca o treaptă de realizare a eului absolut, ca o dorință de a dispărea fără de urmă în stingerea eternă prin moarte (ca în *Rugăciunea unui dac*). În filosofia culturii, a considerat că naționalul și universalul se întrepătrund, în filosofia socială, are o concepție istoricist-organicistă, societatea dezvoltându-se, în reprezentarea lui, după legi naturale, iar politicul și economicul relaționându-se în spiritul corelației dintre forma și timp. Una dintre cele mai consistente teorii cu privire la structura socială a societăților înapoiate și la circulația elitelor politice este eminesciana „teorie a păturii subversive”, care se asociază teoriei „compensației sociale” (după care fiecare clasă și categorie socială trebuie să îndeplinească o funcție specifică).

Este dezavuată interpretarea teoriilor sociologice ale lui Eminescu (el apare, în aprecierea specialiștilor, un „sociolog în toată puterea cuvântului”) ca fiind ale unui „paseist”, ale unui „nostalgic al unor vremuri depășite”, care face „o critică romantică reacțiunii” (Lovinescu). Concepțiile despre „pătura superpusă”, „statul demagogic” și „compensația socială” au dinamizat „conștiința de sine critică a națiunii române în momentul istoric respectiv” [1, II, p. 213].

B. P. Hasdeu este privit ca un model al transdisciplinarității (în sensul contemporan al termenului), studiul istoriei fiind asociat, la el, cu acela al filosofiei,

etnopsihologiei, al literaturii populare și multor altor discipline. Receptiv la curente de gândire ale epocii, în special la ideile pozitivismului francez (denumindu-și preocupările sale ca ținând de „pozitivismul istoric”), la teoria evoluției a lui Darwin și cea a lui Wallou, la postulerile lui Bukle despre influența naturii asupra istoriei și la doctrina lui H. Spencer despre cunoașterea umană, care formează obiectul de discuție a tomului II din *Istoria critică a românilor*. Hasdeu este un deschizător de drumuri în domeniul teoriei și filosofiei istoriei, formulând teoria triadei metodologice: „În scrierea istoriei sunt trei operațiuni succesive și neînclăturate: culegerea datelor, deslușirea lor în parte, și, în fine, clădirea edificiului”. Hasdeu mai preciza că o scriere istorică trebuie să se bazeze pe patru specii cu „fontăne”, adică de surse: testurile, știința naturală, filologia și economia politică și că armonizarea acestora trebuie negreșit să preceadă o „filozofie”, „adică un complex de verități mai generale decât orice verități de fapt” [I, II, p. 223].

Mersul istoric al omenirii era văzut, în spiritul evoluționismului lui Vico, drept unul ciclic (naștere-creștere-dezvoltare-piere-renaștere) și spiraloid – cu trei vârste: divină (copilăria), eroică (bărbătească), umană (bătrânească). Istoria s-ar supune „unor legi semieterne”, guvernate de o „supralegă” care este divinitatea (providenței). Hasdeu s-a mai pronunțat asupra interacțiunii dintre un *pământ* și un *neam* (gintă) și „universalitatea pământurilor” (în spiritul lui Herder), asupra relației dintre necesitate și întâmplare, care este o componentă fundamentală a teoriei determinismului istoric, asupra legăturii indisolubile dintre progres și naționalism, asupra istoriei ca artă și știință („Istoricul este un uvrier și un artist totodată, spune el, modelul fiind Bălcescu”), asupra problemei naturii divinității și aceea a nemuririi sufletului, asupra infinitului, spațiului, timpului și asupra ființei, naturii și omului.

Teoretician al istoriei, A. D. Xenopol, adept al evoluționismului, se ocupă mai mult de statutul epistemologic al ei, axându-se pe distincția dintre „faptele de repetiție” și „faptele de succesiune”, pe conceptul de „serie istorică” și pe obiectivitatea spațiului și timpului (respingând deci postulerile kantianiste și neokantianiste).

Basarabeianul Constantin Stamati-Ciurea, dramaturg (autor al dramei *Moartea lui Lermontov*) și prozator (volumele *Răsunete din Basarabia*, *O vânătoare în Basarabia* și *Insula Sahalin*) apare preocupat de psihologie și de frumos ca ceva subiectiv.

Vasile Lașcu, un alt basarabeian, este un materialist naturalist, atras de apariția viului, a vieții și de procesul dialectic al cunoașterii/necunoașterii, considerând

senzațiile ca „primele instrumente ale cunoașterii”, indestructibila viață în univers și diversitatea lumii ca fiind în strânsă legătură cu procesul de continuă mișcare și transformare a materiei.

Conceptiile filosofice ale lui Constantin Stere, expuse în ciclul de studii *Încercări filosofice* (rolul filosofiei în societate, corelația dintre filosofie și știință, originea cunoștințelor, unirea morală, ideală a omenirii) se completează cu cele sociologice care se referă la legile evoluției vieții sociale, la „cooperatie”, principiul adunării tuturor datelor științei, la sensul moral al existenței și al omului în special și cu doctrina poporanismului ce conotează trei sensuri ale noțiunii de popor: cel etnic, de „popor națiune”, cel istoric, de „categorii pozitive” (supus progresului istoric) și cel social, de popor ca „majoritate imensă”, „masă muncitoare concretă” [I, p. II, p. 289]. Stere este printre primii teoreticieni care va abandona în mod explicit social-democrația, evoluționismul monolinear și va îmbrățișa ideea „pluralității formelor de evoluție a societăților” în funcție de istoria lor particulară, de morfologia lor socială și de „condițiile concrete” care le definesc sub raport ontologic (economic, social, cultural, mental și chiar geopolitic) [I, II, p. 291].

Perioada interbelică, având ca moment de apogeu Marea Unire din 1918, a generat o pulverulență de curente de idei, aparținând unor personalități marcante care veneau în continuitatea pașoptismului, junimismului, poporanismului și sămănătorismului.

Reluarea vechii problematice privind raporturile dintre fond și formă, dintre agrarianism și industrialism, dintre autohtonism și europenism, politic „prin noi înșine” și cea a „porților deschise” corespunde, în plan teoretic, dezbaterilor fervente ale unor teme filosofice, „precum raportul dintre cultură și civilizație, dintre raționalism și iraționalism, dintre civilizația tradițională și cea modernă, dintre cultura națională și cea universală” [I, III, p. 6].

Se atestă o diversificare și o polarizare radicală a pozițiilor teoretico-filosofice, care-l determină pe autor să se limiteze doar la o imagine foarte sumară a acestei „perioade de performanță” în toate domeniile.

Panoramarea lineamentelor esențiale ale gândirii filosofice se face acum cu reducerea întrucâtva a prezentării biografice, cu o concentrare pe analiza operei ca atare, adesea împărțită în perioade și compartimentări tematice și problematice și cu o schimbare a modului de abordare (a declicului hermeneutic), determinată evident de necesitatea de explicare, explicitare, de investigare a grilelor, paradigmelor, curentelor de idei, conceptelor (cu logica lor internă), viziunilor (moniste, pluriperspectivice, ontologice), doctrinelor, influențelor modelatoare și catalitice.

Se conturează, prin aceste investigații, marcate de soliditate documentară, de o bună cunoaștere a filosofiei universale, a reacțiilor de aprobare/dezaprobară, acceptare/respingere și de împărtășire/nuanțare a pozițiilor Altora, obișnuită în tabăra filosofilor, un adevărat tablou fenomenologic al gândirii filosofice românești, un examen radiografic al atitudinilor, expunerilor doctrinare (aderențelor și delimitărilor), orientărilor, construcțiilor filosofice sau pseudofilosofice.

Survine o oră stelară a filosofiei românești, cu personalități notorii, datorite pasiunii de cunoaștere (despre care vorbea Nietzsche), cu filosofi – filosofi, cu filosofi cu sistem, autentici intelectuali care au cunoscut și amărăciunea martiriului, marginalizării, detenției (în perioada comunistă).

Prezentarea acestor personalități se face în cheie monografică, obiectivul prim fiind evidențierea contribuției fiecăruia la evoluția gândirii filosofice românești, a abordărilor originale gnoseologice: în câmpul atenției autorului intră succesiv sistemul filosofic al lui Constantin Rădulescu-Motru, structura conceptuală a personalismului energetic, preocupările de filosofie a culturii; realismul evoluționist al lui P. P. Negulescu, problematica filosofică, formula sa filosofică despre societate și cultură; spiritualismul raționalist al lui Ion Petrovici; realismul ontologic al lui Mircea Florian, cercetarea metafizicii, idealismului și a iraționalismului, a filosofiei datului, cunoașterii și recisivității acestuia; filosofia existenței tragice a lui Dumitru D. Roșca (filosofie și cunoaștere, neliniștea metafizică); sistemul filosofic al lui Lucian Blaga (cunoaștere și mister, filosofia culturii – a matricei stilistice, factorilor inconștientului, diferențelor stilistice în contextul cultural european, a culturii majore și minore); filosofia noii spiritualități culturale a lui Nae Ionescu (filosofie și cunoaștere, metafizica – „știința ultimei realități”;

„trăirea religioasă”); a lui Mircea Eliade (identitatea axiologică românească, viziunea nouă asupra filosofiei Evului Mediu, conceptul de „hermeneutică creatoare”, „noul umanism”); a lui Mircea Vulcănescu (conceptul de „spiritualitate”, viziunea românească asupra existenței, tipologii ale filosofiei medievale); a lui Constantin Noica (conceptul de „model”, modelul ontologic, modelul cultural european); a lui Emil Cioran (deconstrucția raționalismului modern, „inconvenientul” de a fi român).

Istoria filosofiei românești a profesorului Gheorghe Bobână e o lucrare de sinteză meritorie, depășind obiectivul didactic al unui curs de prelegeri universitare și inițiindu-ne în momentele și jaloanele gândirii ființei la noi și realizând și un *portret vivant* al personalităților intelectuale (cronicari, cărturari, filosofi ca atare), care, pe lângă contribuțiile aduse în domeniul cercetat, au ținut nestinsă flacăra a ceea ce Mircea Eliade a denumit demnitatea românească și a demonstrat „puterea și geniul formelor”, pe care-l are fără îndoială neamul nostru.

BIBLIOGRAFIE

1. Bobână Gh. *Istoria filosofiei românești*, vol. I, Chișinău: Tipografia „Biotehdesign”, 2017, 218 p; vol. II, Chișinău: Tipografia „Biotehdesign”, 2018, 302 p.; vol. III, Chișinău: Tipografia „Biotehdesign”, 2019, 258 p.
2. Noica C. *Pagini despre sufletul românesc*. București: HUMANITAS, 2014. 111 p.
3. Noica C. *Jurnal de idei*. București: HUMANITAS, 1990. 493 p.
4. Hegel G. W. F. *Prelegeri de filozofie a istoriei*. București: Editura Academiei Române, 1968. 425 p.
5. Călinescu G. *Opera lui Mihai Eminescu, II*. București: Editura Academiei Române, 2000, 606 p.